

PROTO SE MUSÍME PŘIPNOUT K ZEMI A MILOVAT JI. STRUČNÝ NÁSTIN PROTEKTORÁTNÍ PRÓZY*

Alena Šidáková Fialová (Praha)

That Is Why We Must Stick to Our Homeland and Love It. A Brief Outline of the Protectorate Prose

Abstract: The study presents an overview of the prose published during the Protectorate of Bohemia and Moravia. It tries to break down contemporary production according to strong directions and trends, as well as according to preferred genres and popular space. At that time, the amount of the historical prose that pointed to the glory and greatness of the Czech nation greatly increased. Many village novels were also published, referring to Czech traditions and the 'healthy soul of the nation'. Small-town stories and prose stories taking place in Prague were popular as well. The achievements and abilities of the nation were confirmed by stories of Czechs abroad. Psychological prose saw a great boom: since writers could not freely write about the situation around them, they focused on the human heart and interpersonal relationships. Few authors wrote in the spirit of Nazi ideals: these were mostly low-quality texts of lower genres with anti-Semitic content.

Keywords: Protektorat Böhmen und Mähren – prose – genres – historical novels – psychological literature – Prague

Kniha, a beletrie především, byla v období Protektorátu Čechy a Morava vnímána jako posila v těžké době, inspirace a naděje na pokračování národního života i pod německou nadvládou.¹ S tím souvisel zvýšený zájem o české tradice, což přispívalo k zesílení lidovýchovného, až buditeckého poslání literatury. To se projevovalo například v masových reedicích klasiků (opakovaně vycházela zejména díla Boženy Němcové, Jana Nerudy, K. V. Raise, Karoliny Světlé či J. Š. Baara),² ale také v jejich popularizaci prostřednictvím úspěšných filmových adaptací.

Kupování a četba českých knih byly vnímány jako vlastenecký čin, který může zabránit přílivu německého živlu do českého kulturního života. Důsledkem bylo časté lpění na osvědčených postupech, které nahrávalo oblibě tradičního literárního tvaru a formy, realistické metodě vyprávění a odmítání experimentů.

Fakt, že se nesměly objevovat narážky na aktuální stav společnosti, Němce, okupaci, válku apod. ve čtenářích zesílil cit pro jinotajné čtení: určité motivy a témata byly vnímány vstřícněji, aktualizoval se jejich symbolický přesah. Obzvláště vítáno bylo téma boje dobra se zlem, krutostí s lidskostí a víra ve vítězství a lepší budoucnost. Ty se pak vkládaly do příběhů válečných konfliktů v dávné historii či exotické zemi, ale i za první světové války. (Ze vzpomínek

dobových čtenářů víme, že jako jedno z nejaktuálnějších děl byl takto vnímán *Ptáček Ané* Josefa Kopty z roku 1940. Román vyprávěl o čínsko-japonských bojích o Mandžusko v roce 1917, přičemž byl prostoupen tématem odboje, postavami bojovníků proti okupantům, ale i donašečů a vlastizrádců. Kniha sice směla vyjít, ovšem její autor již nesměl do konce války publikovat.)

Zároveň byla v dobové tvorbě patrná snaha dodat čtenářům také rozptýlení a zábavu, a není proto náhodou, že právě během protektorátu vzniklo několik výrazných humoristických románů, jež přežily jednorázový dobový ohlas a patří k oblíbené četbě dalších generací: Karlu Poláčkovi, který jako Žid nesměl za protektorátu publikovat, vyšel román *Hostinec u Kamenného stolu* (1941) pod jménem jeho přítele, malíře Vlastimila Rady. V roce 1943, těsně před odchodem do transportu, dopsal Poláček své poslední dílo, román *Bylo nás pět* (vyšel až v roce 1946). Zdeněk Jirotka sklídl úspěch v roce 1942 knihou *Saturnin* a v roce 1944 humoristickým detektivním románem *Muž se psem*. Dobový ohlas zaznamenali svými díly taktéž Fan Vavřincová, Jaromír John, Jaroslav Žák a další.

Uměleckou tvorbu protektorátního období tak výrazně formovaly naděje v lepší budoucnost, víra v sílu národa a snaha udržet češtinu a „českého ducha“ alespoň v literární

* Studie vznikla v rámci grantového projektu GA ČR 18-14478S *Dějiny české literatury v protektorátu Čechy a Morava*. Je zkrácenou verzí přípravného textu kapitoly o české próze pro *Dějiny české literatury za Protektorátu Čechy a Morava*, publikaci vznikající v Ústavu pro českou literaturu AV ČR pod vedením Pavla Janouška.

¹ O dobovém literárním životě a zvláště problematice nakladatelské více viz POLÁČEK – ZACH 2004.

² *Babička* vyšla v roce 1939 6×, v roce 1940 29×, v roce 1941 13×. Zlom přišel v roce 1942 a souvisel s nástupem R. Heydricha a utužením cenzury a dohledu nad českým písemnictvím: *Babička* vyšla jen 1×. V roce 1943 již 3×, 1944 7×, 1945 3×. Viz WÖGERBAUER – PÍŠA – ŠÁMAL – JANÁČEK et al. 2015.

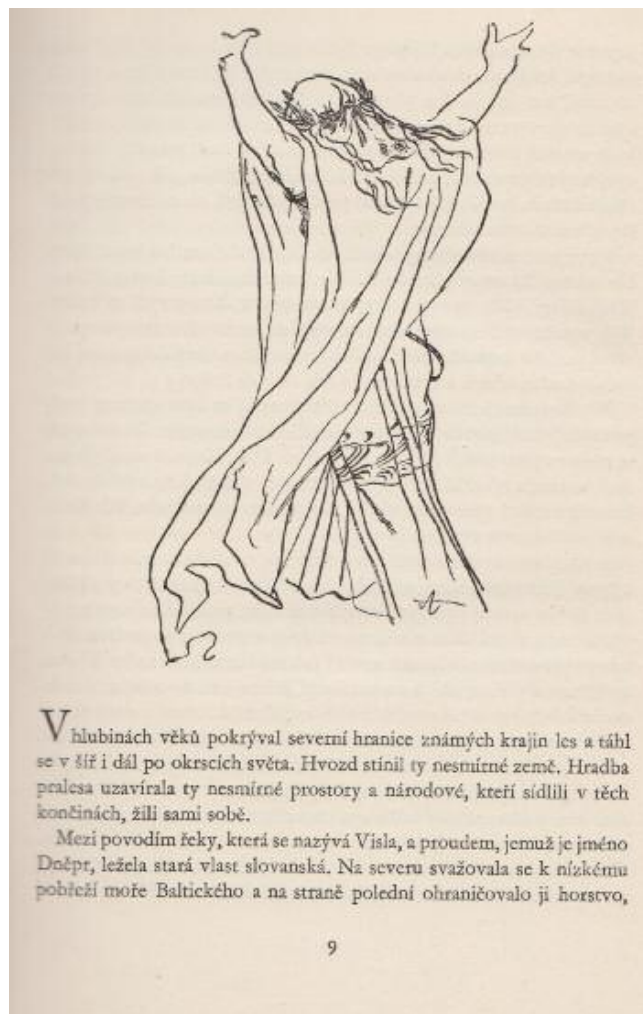

Obr. 1. Ilustrace Otakara Mrkvičky k humoristickému románu *Saturnin* (Praha: Fr. Borový, 1943).

tvorbě, což se projevilo v několika výrazných literárních trendech a preferovaných žánrech, podle nichž se pokusíme dobovou produkci rozdělit a zpřehlednit.³

Historická próza

Jednou z nejvýraznějších tendencí bylo čerpání posily z národních dějin. Čtenáře i spisovatele oslovovaly jak dějiny dávnější (zdůraznění slovanských kořenů), středověké (rozkvět za posledních Přemyslovců a Lucemburků, husitská tradice), tak novověké (zlatý věk humanismu a renesance, vzestup silného rodu Rožmberků) i nejnovější (obrozená tradice a důraz na rozvoj jazyka a kultury v 19. století). Komerční důvody vedly k tomu, že kvantitativně převažovaly méně náročné příběhy zdůrazňující dobrodružné a milostné motivy, přesto i v historické četbě lze najít výrazná díla rozvíjející žánr moderní historické prózy. Náročnější díla se soustředila převážně na psychologickou analýzu nitra výjimečného jedince a jeho jednání v různých historických zkuškách a přinášela mnohvrstevnatý obraz dějinných zvrátů a jejich vlivu na lidské charaktery.

Obr. 2. První strana Vančurových *Obrazů z dějin národa českého* s použitím kreseb M. Alše (Praha: Družstevní práce, 1939).

Takovým dílem byli *Služebníci neužiteční* Jaroslava Durycha (všechny díly vyšly až v roce 1969), jejichž námětem bylo působení jezuity Karla Spinoly v Japonsku a jeho mučednická smrt. Mučednictví českého misionáře, kterému se ve smrtelné křeči v halucinacích promítá celý život, se objevuje v próze *Amarú, syn hadí* Františka Křeliny z roku 1942.

Z běžné dobové produkce se vymykaly především *Obrazy z dějin národa českého* (1939, 1940, 1951) Vladislava Vančury, stylizované příběhy mytických i skutečných osobností, které začínaly u praotce Čecha a předčasně se uzavřely – po zatčení autora vprostřed práce – u příběhů z konce 13. století. Staré mýty a legendy převyprávěl též Ivan Olbracht ve své knize pro mládež *Ze starých letopisů* (1940).

Z tradičnějších historických příběhů patřily mezi zdařilejší romány *Plemeno Hamrů* (1940) Františka Neužila, *Rožmberská trilogie* Jiřího Mařánka (*Barbar Vok* /1938/, *Romance o Závěšovi* /1940/, *Petr Kajčnick* /1942/), *Světelný mrak* (1943) Niny Svobodové, *Rytíři a lapkové* (1940) Karla Nového, *Dcera královská, blahoslavená Anežka Česká* (1940) Františka Křeliny, *Osamělý rváč* (1941) M. V. Kratochvíla a další. Kratší texty, povídky a novely, psal další

³ Další možné rozčlenění a orientaci v dobové prozaické produkci lze nalézt v tzv. akademických Dějinách, viz MUKAŘOVSKÝ et al. 1995.

z významných autorů historické prózy, František Kubka (*Skytský jezdec* /1941/, *Karlštejnské vigilie* /1944/).

Čtenářsky nejoblíbenějším žánrem byly románové biografie, inspirované životopisy slavných osobností: Sonja Špálová se takto věnovala Janu Nerudovi, A. M. Tilschová rodině Mánesů, Františka Pecháčková Baťovi, Vladimír Drnák Paulu Gauguinovi, Edvard Valenta Emilu Holubovi atd.

Obrovský ohlas jak pozitivní (z hlediska čtenářského), tak negativní (z hlediska odborné kritiky) sklídl František Kožík se svým románem *Největší z pierotů* (1939), který idealizovaně a s velkou dávkou sentimentality a patosu líčil život slavného mima českého původu J. G. Debureaua a zobrazil střet bídy a bohatství pařížské spodiny, umělců a honorace. Dílu byla kritikou vyčítána melodramatičnost, faktografická nedostatečnost a kýčovitost, avšak sklízel velký čtenářský (a komerční) úspěch: jen během protektorátu byl román vydán celkem desetkrát.

Venkovská próza

Další příznačnou tendencí protektorátní prózy dokládající semknutí se zemí, lidem a českým jazykem byl tematický obrat k folkloru a k tradovaným venkovským kořenům českého národa.

Významně vzrostl počet tradičních venkovských próz, vzdvihujících rod, půdu a nezkažený život na vesnici v opozici k falši velkoměsta. Ve vesnických románech se vzdával hold tradiční představě „zdravého venkovského jádra“ českého národa: venkov se totiž stal jedním z mála míst, kde bylo možno v omezeném rámci udržovat povědomí o kontinuitě českého národa, jeho dějin a bohaté tradici.

K předním dílům s vesnickou tematikou patřil román Josefa Knapa *Věno* (1944), který zachycuje soupeření dvou sousedních rodů, problematiku sociálního rozvrstvení vesnice a střet reality s tradiční morálkou (na niž doplácí zejména postava mladé svobodné matky, která je nucena odejít z rodné vsi).

Tradiční zpracování tématu vycházející z ruralistických kořenů představil Václav Prokůpek v románu *Nebe nad námi* (1940), v němž ztracený syn, který musel kdysi odejít z vesnice do města, se vrací zpět, obnovuje hospodářství a nachází zde osobní štěstí. Závěrečný citát celé knihy pak dává tušit, že autor chtěl reagovat i na nálady a obavy dobové společnosti: „*Všechno, co nás potkalo, nás dva a ostatní, jak tady žijeme, to bude asi příprava na něco velkého. Proto se musíme připnout k zemi a milovat ji, aby zůstala za všech okolností naše [...] přimklo nás to k našim domovům a rodinám i k sobě navzájem. Teď po takových výstrahách se může ledacos dít, s námi nic nepohne, nikdo nás neposune. I kdyby byla válka.*“⁴

Příznačná byla též obliba prózy regionalistické, soustřeďující se na poznání a oslavení „duše kraje“, jeho přírodních krás i místního svérázu, leckdy umocněného užitím krajového nářečí. Často reflektované byly horské příhraniční kraje,

rybníkářské jižní Čechy či severní Morava a střet místního tradičního života s těžbou uhlí a rostoucím průmyslem. Život slezské vesnice popisoval například A. C. Nor (romány *Můj nepřítel osud* /1941/ či *Tvář plná světla* /1943/), Zdeněk Bár, Fran Směja či Vojtěch Martínek. Život v chudých beskydských vsích představila Františka Pecháčková (*Věrnost* /1944/) či Jarmila Glazarová (*Advent* /1939/).

Ve venkovském prostředí se často odehrávají také prózy, jež reflektují duchovní přesah lidských životů, které můžeme řadit ke spirituálně laděné tvorbě. Venkov a vesnice jsou tak místem, v němž prožívají zásadní okamžiky svých životů, nahlédnutí jejich smyslu i ztráty dosavadních iluzí postavy povídek Jana Čepa. Ten v protektorátním období publikoval jedinou sbírku povídek, nazvanou *Tvář pod pavučinou* (1941). Za ni v témže roce obdržel Národní cenu za literaturu.

Téměř zapomenutým autorem je dnes Karel Dvořáček, autor rozsáhlých románů s etickým poselstvím. Nejvýraznějším z nich je kniha *Pole kráčí do hor* (pocťená Národní cenou za rok 1942), která oslavovala prostou lidskou práci, činnost, naději a vizi člověka vyznávající odvěké hodnoty a lidskou sounáležitost.

Psychologická próza

Nejcharakterističtější tendencí protektorátní prózy, která vycházela již z produkce předchozího desetiletí, ale zároveň byla zvýrazněna nemožností otevřeně pojmenovat aktuální stav společnosti, bylo zesílení psychologismu. Se zaměřením na lidské nitro, problematiku mezilidských vztahů a pátrání po motivacích i následcích lidského jednání souvisela reflexe problematiky etické a mravní, kladení otázek po podobě, smysluplnosti a naplněnosti lidského života a jejich umělecké ztvárnění v dobové románové i povídkové produkci.⁵

Boom proto zažívaly prózy zobrazující do detailů motivace, myšlenkové pochody, váhání, růst a vývoj konkrétní postavy, reflexe nejednoznačnosti a složitosti lidského nitra. Jednou z podstatných hodnot velkého literárního díla bylo téma mravního přerodu, uvědomění si pravých hodnot a odvěkého řádu věcí, zejména pak prostého člověčenství, soucitu a lásky k bližnímu.

Na rozdíl od starší psychologické tvorby již nebyl v centru zájmu vyšinitý, psychicky narušený jedinec, ale „běžný“ člověk řešící soukromá lidská trápení i nejrůznější mravní dilemata, která mu zabraňují v prožití naplněného a smysluplného života.

Jedním z nejvýraznějších představitelů protektorátní psychologické prózy byl Václav Řezáč. Jeho prózy *Svědék* (1942), *Černé světlo* (1940), *Rozhraní* (1944) jsou soustředěny na stav a proměny duševních pochodů ústředních hrdinů a výrazným tématem se tu stává působení dobra a zla, které vyrůstají z nitra člověka a které mají moc ovlivnit okolní svět a životy bližních. Obecně formulované „zlo“, jeho působení i boj s ním v dané době byly v této době ob-

⁴ PROKŮPEK, Václav. *Nebe nad námi*. Praha: Novina, 1940, s. 334.

⁵ Výstižně tuto tendenci pojmenoval Jan Linhart v *Kritickém měsíčníku* těsně po válce, v roce 1946: „Český spisovatel v porobené zemi se utíkal hlavně do vod psychologického románu. Vrchnost po něm žádala tendenční spolupracovnícký aktivismus, a tu spisovatel, jenž se nechtěl zpronevřit a přitom tvořit musil, se uchýlil do oblasti románu duševního, kde ještě mohl nalézt aspoň jakous takous tvůrčí svobodu. Českému romanopisci bylo tak zabráněno zabírat do šířky, proto tím pronikavěji soustřeďoval svůj pohled do hloubi lidských nitier a jejich sudby [...]. Obnažoval lidskou duši až na dřev, vztahy mezi lidmi zbavoval nánosů zla a tvořil tak alespoň uvnitř kladnou a mravní krásu lidské bytosti.“ LINHART 1946, s. 162.

zvláště silně vnímané jako aktuální jinotajné téma. Dobový ohlas si proto získal i psychologický román Miroslava Hanuše *Bílá cesta mužů* z roku 1943, v němž autor v deníkové formě analyzoval působení samoty na duše dvou polárníků, z nichž jeden postupem času propadá psychické poruše a stává se vrahem.

Častým tématem byla dále reflexe rodinných vztahů, konflikty partnerů, rodičů a dětí. Typickým ztvárněním takového příběhu může být novela vyprávějící o vzniku a zániku mimomanželského vztahu nazvaná *Lásky odcházejí...* (1943) Františka Kožíka. Manželství hlavního hrdiny znovu ožívá nejenom s odchodem jeho milenky, ale hlavně s příchodem společného dítěte, jež je zde chápáno jako příslib lepší budoucnosti. Motiv narození dítěte jakožto obrazu naděje (již lze jinotajně vnímat i jako naději pro celou společnost) byl totiž opakujícím se prvkem protektorátních próz. Těhotenství a novou naději pro rodinu ženy bojující s pokušením spáchat sebevraždu a vůbec jako happy end celého díla použil Václav Řezáč ve zmiňovaném románu *Svědék*, Růžena Heyduková v próze *Osamělé nebe* (1943) a mnozí další.

Neveselé ladění mají prózy zabývající se problematikou dětské duše v mikrosvětě rodinných vztahů a traumat, které příznačně pocházejí z pera ženských spisovatelek: uznání kritiky sklidila Marie Hollerová a její líčení chladných vztahů mezi sobeckou matkou a její dcerou v próze *Studené ráno* (1943). Překvapivým objevem byla Olga Barényiová, autorka českého původu, která během protektorátu přijala říšské občanství a v roce 1941 publikovala svůj první román *Janka*.⁶ Rodinu v pravém slova smyslu tu nahrazují postavy z kláštera, kam je osiřelá Janka dána na vychování, přičemž jeptišky a ostatní chovanky dětsky naivní Jance přinášejí jen nepochopení a bolest.

Naopak pevný vztah s rodiči a strach o ně nedovolí mladé dívce předčasně dospět v novele Marie Pujmanové nazvané *Předtucha* z roku 1942.

Čtenářsky velice úspěšná byla také poměrně rozsáhlá skupina románů, v jejichž centru stojí postava umělce, hledajícího ve své tvorbě nejen osobní naplnění, ale i nadosobní přesah: smysl umění, ale i celého lidského života, v němž se střetá touha po kráse, nesmrtelnosti a poznání v kontrastu k nutnosti uměleckých kompromisů, obav o materiální zajištění, k ohledům k rodinným vztahům, zvyklostem a řádu. Ve výsledném zpracování tak toto předurčení protagonistů s sebou neslo určitou dávku sentimentality, v umělecky slabších dílech až kýčovitosti. Jmenovat můžeme díla, jako byla *Červená pečeť* K. J. Beneše (1940), *Doktorka Diana Holcová* (1941) Heleny Dvořákové, Pavla Naumana *Pomník kovu trvalejší* (1943), *Nedohráno* Čestmíra Jeřábka (1943) a další.

Jedním z nejúspěšnějších děl jak z hlediska čtenářského, tak svou uměleckou úroveň, byl román, kde je psychologický profil výrazné umělecké osobnosti přítomný v kulisách historických: tím byl výpravný román Karla Schulze *Kámen a bolest* (dodnes vyšel ve 14 vydáních) z roku 1942. Zachycuje zrání i tvůrčí muka Michelangela Buonarrotiho, ale také

Obr. 3. Obálka románu Olgy Barényiové *Janka* (Praha: Sfinx, Bohumil Janda, 1941).

dramata a životní zvraty mnoha dalších osobností na pozadí neklidné doby pomalu se rozkládající italské renesance a rodící se barokní vypjaté spirituality.

Kromě umělců byli častou profesní skupinou tematizovanou v psychologické próze lékaři (kteří byli často autory takto laděných próz), přičemž jejich častým tématem bylo spojení nemoci duše s nemocemi těla. Reflektovaný byl též rozpor lékařské racionality a neuchopitelné skutečnosti, zvýrazněný přítomností tajemství či přímo „záhrobní vazbou“, setkáním s nadpřirozenem, stále trvajícím vztahem s mrtvými, bojem protagonisty o osvobození se z jejich vlivu (např. *Člověk v síti* /1941/ Ladislava Ptáčka, *Duch asistentky Kurdové* /1940/ Benjamina Kličky, *Neumřela, ale spí* /1941/ Čestmíra Jeřábka ad.).

Maloměstské a městské příběhy

Prózy zobrazující osudy obyvatel spjatých s konkrétním místem a jeho specifickou atmosférou měly v české literatuře dlouhou

⁶ Olga Barényiová, vl. jménem Aloisie Anna Voznicová, měla dobrodružný život: živila se jako herečka, tanečnice a mimo jiné také vyzvědačka spolupracující s čsl. rozvědkou, z jejichž služeb byla propuštěna po několika pokusech o sebevraždu a pobytu na psychiatrii. Za protektorátu se vdala za Antona Gerstbergra, člena NSDAP a SA, s nímž přijala říšské občanství a vedla arizovaný obchod s kůžemi. Zároveň vydávala další romány, jako např. *Rybí náměstí*, *Předehra*, *Sedmé dveře*. Po květnové revoluci byla zatčena, po propuštění se odstěhovala do Rakouska a pak do Mnichova, kde mj. čelila podezření ze spolupráce se sovětskou okupační správou. Zemřela v roce 1978. Viz https://cs.wikipedia.org/wiki/Olga_Bar%C3%A9nyiov%C3%A1; PAPOUŠEK 2014.

tradici a setrvalou čtenářskou oblibu. Nejčastěji byly psány ve více či méně idylizujícím žánru maloměstského románu, který popisoval veselé i dramatické děje převážně z repertoáru milostných zmatků, nedorozumění a šťastně překonaných sociálních rozdílů.

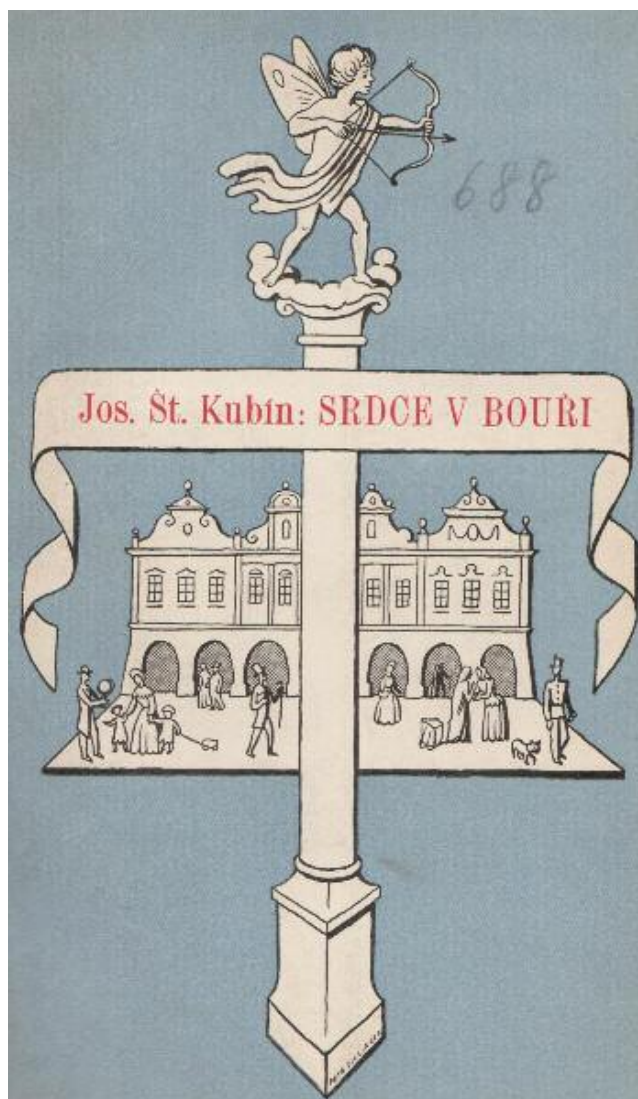
Dokladem toho může být raketový úspěch dosud spíše neznámého mladého novináře Jana Drdy, který v roce 1940 překvapil prózou *Městečko na dlani*. Živě podané příběhy obyvatel malého hornického města od nejchudších horníků po nejbohatšího sedláka a starostu bylo to, co protektorátní čtenář potřeboval: obraz českého člověka, jenž přese všechny starosti a trápení v soukromém životě dojde radosti a pochopení, to vše v prostředí důvěrně známého rodného kraje. Podobně vlídné a shovívavé vyprávění, ale také až pohádkově laděná atmosféra příběhů s dobrými konci, která se promítá do realistické kresby podhorského maloměsta, charakterizuje prózu Jana Weisse *Přišel z hor* (1941). Rozverná i vážnější vyprávění o radostech, strastech, vášních i zklamáních převážně prostých lidí z malého města a okolních vesnic přinesly prozaické soubory dosud pouze sběratele a vydavatele lidové tvorby a také autora pohádek Josefa Štefana Kubína (cyklus nazvaný *Jivínské rapsodie*, z něhož za protektorátu vyšly tři knihy povídek: *Hrozná chvíle* /1941/, *Blesky nad hlavou* /1942/, *Srdce v bouři* /1944/).

Během protektorátu vyšlo několik výrazných románů, které byly jak zdařilými psychologickými pracemi, tak realistickými romány maloměstskými s širší škálou postav a dějů. Oblíbené bylo období počátku 20. století, poklidné doby zvané „belle époque“, která byla nenávratně odváta první světovou válkou. Zřejmě největší literárněkritický ohlas si získala próza Jaromíra Johna *Moudrý Engelbert* (1940). Příběh nadlesního Čenka Engelberta je historií muže, jenž v mládí prožije milostné dobrodružství s hraběnkou a posléze končí v konvenčním manželství se znučenou a nenaplněnou ženou, jež ho nakonec opouští. Vyprávění je nesené nostalgií po odcházejících časech monarchie, shovívavostí k lidským touhám i slabostem, ale i moderními psychologickými vývody a sondami do mezilidských vztahů. Zároveň je protkáno ironií: ona výsledná životní „moudrost“ Engelbertova, vypravěčem definována až jako „bráhmánství“, je tu spíše výsledkem rezignace, nenaplněných přání a životní prázdnoty.

Autorem, jenž bývá řazen mezi mistry realistické psychologické prózy, je Jaroslav Havlíček. Během protektorátu vydal prózy, jež jsou nejen přesvědčivými psychologickými sondami, ale též působivými záznamy dobových maloměstských vztahů (inspirovanými prostorem rodné Jilemnice) a neradostných sociálních poměrů a zvyklostí (román *Heli-madoe* /1940/ a *Petrolejové lampy* /1944/). V roce 1944 pak vyšel – již posmrtný – výbor z jeho povídek a kratších textů pojmenovaný *Zánik městečka Olšiny*.

Praha jako srdeční záležitost

Velká skupina protektorátních děl se inspirovala prostorem Prahy: zobrazovala její kolorit a genius loci. Praha byla prezentována jako kolébka a centrum české státnosti, „národní poklad“ i „srdeční záležitost“ protagonistů, nyní, v době ohrožení, byla tato její role vnímána mnohem silněji než dříve. Praha jako prostor významně určující povahu díla se objevila v románech, jako bylo Řezáčovo *Černé Světlo*

Obr. 4. Obálka knihy J. Š. Kubína *Srdce v bouři* (Praha: Fr. Borový, 1944).

(1940), Dvořákové *Doktorka Diana Holcová* (1944), Neffova novela *Marie a zahradník* (1945), *Dům v Betlémské* (1942) T. Svatopluka, *Sedmý den odpočívaj* (1940) Heleny Šmahelové aj. Kratší texty vzdávající hold Praze se objevily v povídkovém souboru *Kamenný orchestr* (1944, ed. Jan Grmela) a zvláště titulní povídka Jaroslava Havlíčka dodávala čtenářům naději v jinotajně podaném příběhu obyvatel starého domu, jež tyranizuje nový, neurvalý a krutý majitel – ani nutnost přestěhování z milovaného místa však nezlomí jejich charakter a víru, že se vše v dobré obrátí.

Dílem vybočujícím z běžné protektorátní produkce byla *Trináctá komnata* (1944) Vladimíra Neffa, román, který jeho autorovi po předchozích nejednoznačně přijímaných psychologických analýzách (*Bůh zbytečnosti* /1939/, *Před pultem a za pultem* /1940/) zajistil přední místo mezi dobovými prozaiky. Kromě propracované psychologie hlavních hrdinů, dospívajících dětí ze sousedních domů, tajemně snové atmosféry starého domu a netradiční zápletky je výrazným rysem díla také působivě zpodoběný genius loci předrepublikové Kamy, tehdy ještě „vesnice“ v srdci velkoměsta.

Pro protektorátní tvorbu netypické satirické ladění měly prózy Milady Součkové, které se zejména formálně dobově

Obr. 5. Praha na obálce měsíčníku Evropského literárního klubu.

produkci zcela vymykaly. *Zakladatelé* a *Odkaz* (oboje 1940) jsou romány popisující vzestup tradiční pražské měšťanské rodiny, které parodují starší měšťanské romány, v nichž je rodina vnímána jako místo bezpečí a skutečných, trvalých hodnot. Rodiče i jejich děti – a posléze další generace dětí – jsou svazováni dobovými konvencemi, představami o správném chování, jež neurčuje touha po štěstí a naplnění, ale ohledy na veřejné mínění a tzv. dobrou pověst, jejíž narušení se tu rovná nejtěžšímu provinění.

Češi ve světě

Stejně jako prózy odehrávající se v prostoru rodné vesnice, městečka či hlavního města měla své místo v dobové produkci i díla, která představovala působení Čechů v cizině. Jejich záměrem bylo ukázat Čecha jako příslušníka obdivuhodného národa, který se ve světě nejen neztratí, ale naopak mnohé další národy předčí – a přesto si stále uchovává lásku a obdiv k rodné vlasti.

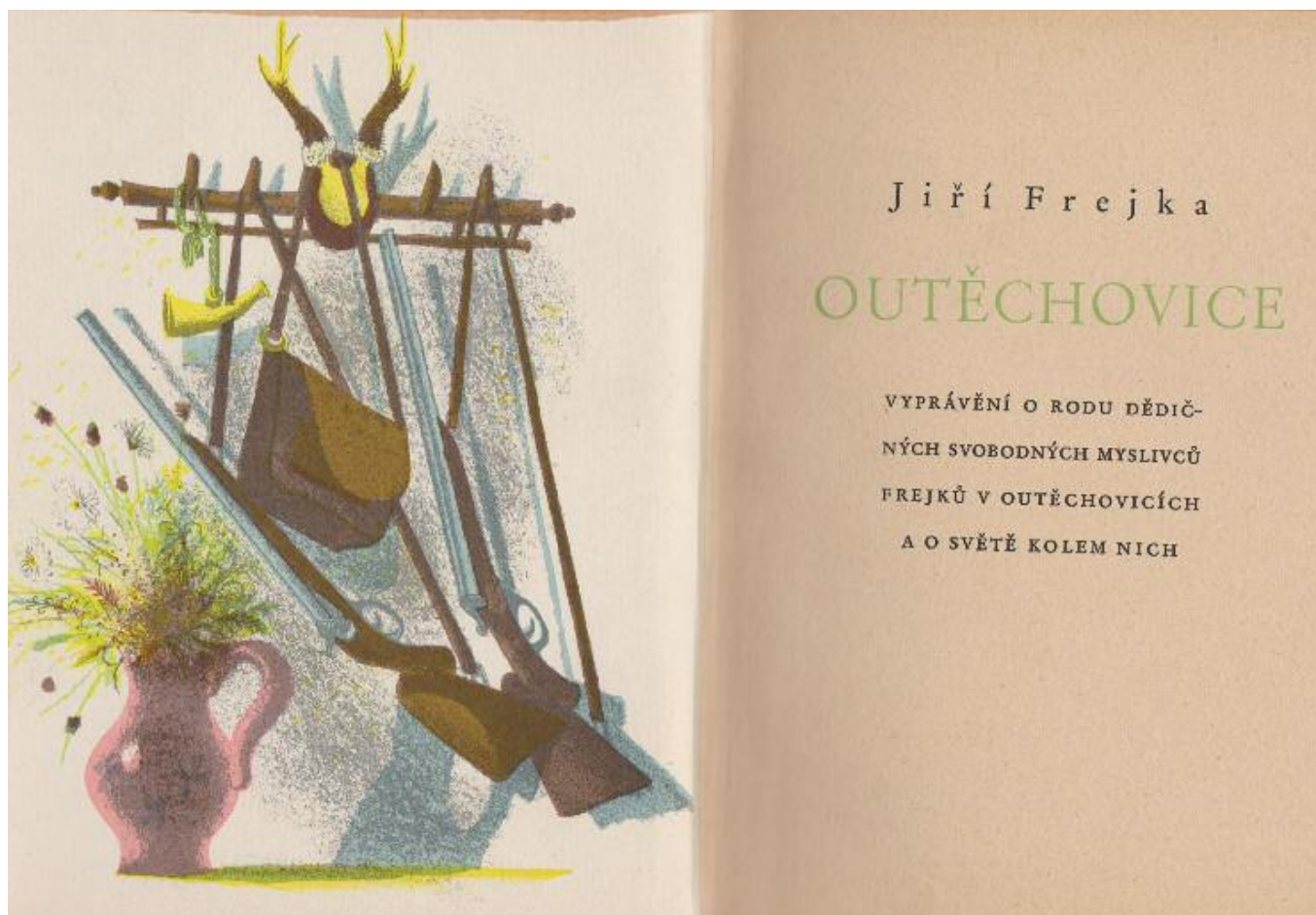
Proto se jednou z nejúspěšnějších próz sledovaného období stal *Cirkus Humberto* (1941) Eduarda Basse. Dlouhá historie cirkusácké rodiny, která v různých obměnách projíždí Evropou, vrcholí příchodem ovdovělého českého muzikanta, jehož syn Vašek se vypracuje ve známého cirkusového umělce a posléze v ideálního ředitele, takřka pohádkového hrdinu milovaného a uznávaného všemi poctivými lidmi z „branže“. K nebývalé oblibě knihy vedla čtenáře autorova dokonalá obeznámenost s prostředím, až dokumen-

Obr. 6. Ilustrace Ctibora Štolovského z povídkového souboru *Dvanáct poutí světem* s podtitulem *Vyprávění o českých osudech v širém světě* (Praha: Čin, 1941).

tárně podaný obraz cirkusového světa, ale také poetizace cirkusového umění, jeho krásy, ladnosti a dokonalosti, jakož i popis cirkusu jako rodiny, v níž má každý své místo a roli. Češi jsou zde vyličníci jakožto zdatní hudebníci, umělci i nádeníci, vyhlášení v celém cirkusovém světě.

Opakujícím se prvkem byla též touha po Čechách jako skutečném a jediném domovu hlavních hrdinů, po idylické české krajině, do níž se také na stáří vraceli nebo na ni alespoň do smrti vzpomínají. Dokladem této tendence oslavy českosti je obraz života Čechů v cizině v bohatě vypraveném, reprezentativním souboru povídek nazvaném *Dvanáct poutí světem* (1941) s výmluvným podtitulem „Vyprávění o českých osudech v širém světě“. Nejlepší autoři své doby (J. John, Z. Němeček, J. Drda, J. Weiss, J. Havlíček, E. Valenta, J. Mařánek, K. Nový, F. Kubka a další) zde představili rozsáhlejší povídky, jejichž protagonisty jsou Češi, kteří se úspěšně prosadili ve světě. Přestože jde o práce z větší části beletristické, většina z nich v základě těží z reálných dokumentů a událostí. Představují život jedince, ale i většího (zpravidla osadnického) kolektiva, odehrávají se v Evropě (Banátu), Africe, Americe, Asii, Novém Zélandu i v Oceánii, časově zahrnují jak události současné, tak příběhy historické a jedno je jim společné: jejich Češi jsou vždy pracovití, poctiví, věrní, vytrvalí, přátelští, svými vlastnostmi i pracovní pílí jednoznačně převyšují místní obyvatele a neustále je doprovází alespoň vnitřní sepětí s českým domovem a touha po něm.

Obr. 7. Titulní list Frejkovy vzpomínkové prózy *Outěchovice* s ilustracemi Jiřího Trnky (Praha: Vyšehrad, 1942).

Mezi beletrií a faktografií: knihy oslavující tradice a kořeny

Specifická část protektorátní produkce se pohybovala na pomezí beletrie a literatury faktu. Zahrnout sem můžeme memoáry, nejčastěji vzpomínky na idylické dětství, rodinu, krajinu, přírodu, lidové zvyklosti a vše, co lze spojit s tradicí, a tedy „českostí“. Typickým představitelem může být kniha divadelního režiséra Jiřího Frejky s výmluvným názvem *Outěchovice* (1942) a s podtitulem „Vypravování o rodu dědičných svobodných myslivců Frejků v Outěchovicích a o světě kolem nich“. Žánrově pestrý obrázek autorovy rodiny, kronikářské záznamy o životě předků, dramatické osudy rodičů i sousedů, lyrická líčení přírody i lidových zvyků a vzpomínky na dětství jsou prokládány zřetelnou láskou k rodné zemi i mravním ponaučením o životním štěstí, jež se nachází ve službě druhým, lásce k rodině, věrnosti a vytrvalosti.

Popularitu si získala taktéž národopisná publikace s prvky fabulovaného vyprávění Jarmily Glazarové s názvem *Chudá přadlena* (1940). Lidové zkazky se tu mísí s nadhledem poučeného vypravěče, popis aktuální situace drsného života a neměnného koloběhu života v chudých beskydských vískách s obrazy temných magických sil, jež spolu s křesťanskými tradicemi tvoří podivuhodný duchovní svět svérá-

zných obyvatel hor. I přes nadhled a lehký odstup od zpodobovaných zvyklostí je z knihy neustále cítit lásku k lidem, přírodě a české, respektive moravské a slezské krajině.

Pronacistická próza

Z dosavadního přehledu vyplývá, že v dobové umělecké produkci jednoznačně převažovala tvorba, která sice nemohla otevřeně zobrazit aktuální situaci, ale snažila se více či méně reflektovat témata a motivy odkazující k české národní tradici, vlastenectví, národní hrdosti, otvírala alegoricky vnímanou problematiku boje dobra se zlem, svědomí a morálky, smysluplně prožitého života či naděje v lepší budoucnost. Spíše jako dobová kuriozita pak mohou sloužit ta díla, která se snažila vyjít vstříc volání dobových aktivistických novinářů po angažovaných dílech, vítajících nové poměry. Předně je třeba říci, že se ve všech případech jednalo o díla nízké umělecké úrovně, spadající do žánru populární literatury. Mezi lety 1942 a 1944 tak vyšlo 25 románů v sešitových edicích (*Večery pod lampou*, *Čtení pro ženy*, *Rozruch*, *Rodokaps*)⁷ s antisemitskými motivy a tématy (typicky se zápletkami, kdy se bohatý a zhýralý Žid snaží rozvrátit vesnici

⁷ Viz JANÁČEK – JAREŠ 2003. Podrobné informace o antisemitských prvcích v dobové literatuře přináší studie Jiřího Brabce *Antisemitská literatura v době nacistické okupace* (BRABEC 2002).

prodejem tvrdého alkoholu a svěst nevinnou árijskou dívku). Méně častým typem byl tzv. pracovní román, který popisoval radostnou práci dělníků pro blaho celého národa – jeho úkolem totiž bylo podpořit zvýšené pracovní úsilí nutné pro udržení válečného průmyslu. Příkladem takovéto práce může být (autobiograficky inspirovaný) román Josefa Jiříčka *Parta 312* (1944): vypráví o skupině mužů, kteří jedou pracovat do Říše, a i přes četná zranění a nesnáze jsou z této práce nadšeni. V souboru povídek *Prameny víry* z roku 1943 lze najít povídky antisemitsky laděné, pracovní i takové, které reflektují uplynulé události „schválenou“ optikou:

„A tak i naše děti, mužové a ženy zítřejší Evropy, dnešní dobou vychované a dnešním bojem zocelené, dají tomu, co je nám nejdražší, nový život, novou náplň. Český národ, zbavený starostí o svoji vnější existenci, zastíněn a chráněn mocným sousedem příbuzné krve a rasy, bude silít a růst a vydávat ze sebe cenné hodnoty, jako tomu bylo dříve.“⁸

Tyto hlasy však byly zcela ojedinělé a české prózy s uměleckými ambicemi se víceméně nijak nedotýkaly: ke vpádu politické angažovanosti do tvorby uznávaných autorů (mj. spisovatelů proslavených právě během protektorátu, jako byl Jan Drda nebo Václav Řezáč) došlo až v období následujícím, totiž v literární tvorbě propojené s vládnoucí komunistickou ideologií.

Seznam použité literatury:

BRABEC 2002: BRABEC, Jiří. Antisemitská literatura v době nacistické okupace. *Revolver Revue* 18, 2002, č. 50, s. 275–301.

JANÁČEK – JAREŠ 2003: JANÁČEK, Pavel – JAREŠ, Michal. *Svět rodokapsu. Komentovaný soupis sešitových románových edic 30. a 40. let 20. století*. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2003.

MUKAŘOVSKÝ 1995: MUKAŘOVSKÝ, Jan et al. *Dějiny české literatury IV. Literatura od konce 19. století do roku 1945*. Praha: Victoria Publishing, 1995.

LINHART 1946: LINHART, Jan: Bernard Horst: Kroky osudu. *Kritický měsíčník* 7, 1946, č. 7, s. 162–163.

PAPOUŠEK 2014: PAPOUŠEK, Vladimír. *Věž a království*. Praha: Akropolis, 2014.

POLÁČEK – ZACH 2004: POLÁČEK, Václav – ZACH, Aleš (edd.). *Knihy a národ*. Praha, Litomyšl: Paseka, 2004.

WÖGERBAUER – PÍŠA – ŠÁMAL – JANÁČEK et al. 2015: WÖGERBAUER, Michael – PÍŠA, Petr – ŠÁMAL, Petr – JANÁČEK, Pavel. *V obecném zájmu II. Cenzura a sociální regulace literatury v moderní české kultuře 1749–2014. Svazek II (1938–2014)*. Praha: Academia, Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2015.

Mgr. Alena Šidáková Fialová, Ph.D.

Ústav pro českou literaturu AV ČR, v. v. i.

Na Florenci 1420/3

110 00 Praha 1

⁸ *Prameny víry*. Praha: L. Mazáč, 1943, s. 313.